O‘ZBEK ALIFBOSINING YANGI SHAKLI: TARIXIY ASOS, LINGVISTIK JIHATLAR VA IJTIMOIY QABUL.

Tohirjonova Yulduzoy
https://doi.org/10.5281/zenodo.23919498

Annotatsiya

Maqolada 2026-yil 21-Oktabrda imzolangan va lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini takomillashtirishni nazarda tutuvchi qonun tarixiy, lingvistik va ijtimoiy jihatdan tahlil qilinadi. Alifbo tarixiy bosqichlari (arab, lotin, kirill va 1990-yillardagi lotin yozuvi) bilan qiyoslanadi, yangi harflar (Ğ, Ö, Ş, Ç) «bir tovush — bir harf» tamoyili nuqtai nazaridan baholanadi, ta'limga joriy etish va raqamli muhitga moslashish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada so'rovnoma asosida yoshlarning yangi alifboga munosabati o'rganiladi.

Kirish

Yozuv tizimi tilning ijtimoiy hayotdagi o'rnini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. O'zbek tili so'nggi yuz yil ichida bir necha marta yozuv almashinuvini boshdan kechirgan. Matbuot xabarlariga ko'ra, amaldagi lotin yozuviga asoslangan alifbo 1993-yilda joriy etilgan, 1995-yilda unga qator o'zgartirishlar kiritilgan. 2026-yilda esa alifbo yana takomillashtirildi: Prezident 21-Oktabr, ya'ni O'zbek tili bayrami kuni tegishli qonunni imzoladi. Qonun matbuotda keng muhokama qilindi. Bir tomondan, u raqamli muhitda qulaylik va tovush-harf mosligini ta'minlashi aytiladi, ikkinchi tomondan esa tadqiqotchilar «tarixiy tajriba yetarlicha o'rganilmadi», «imlo qoidalari ham qayta ko'riladimi» kabi savollarni ko'tarmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi yangi alifboning mohiyatini tahlil qilish va uning joriy etilishi bilan bog'liq lingvistik hamda ijtimoiy masalalarni yoritishdan iborat.

Tadqiqot savollari:

- Yangi alifbo avvalgi alifbolardan nimalari bilan farq qiladi va qanday tarixiy tajribaga tayanadi?
- Yangi harflar o‘zbek tili fonetik tizimini qanchalik aniq aks ettiradi?
- Alifboni ta’limga va raqamli muhitga joriy etishda qanday muammolar kutilmoqda?
- Yoshlar yangi alifboga qanday munosabatda?

1—O‘zbek yozuvi tarixi:

- **Arab yozuvi:** uzoq davr davomida qo‘llangan an’anaviy yozuv
- **Lotin yozuvi (1920-yillar oxiri va 1930-yillar):** natbuot xabarlariga ko‘ra, 1929-yildan rasmiy lotin alifbosi joriy etilgan; shu davrda Ş va Ç harflari kabi belgilar qo‘llangan.
- **Kirill yozuvi:** 1940-yil 8-mayda o‘zbek yozuvini lotin yozuvidan rus grafikasi asosidagi alifboga ko‘chirish to‘g’risidagi qonun qabul qilingan.
- **Lotin yozuviga qaytish(1990-yil):** alifbo 1993-yilda qabul qilinib, 1995-yilda o‘zgartirilgan; 1995-yilda Vazirlar mahkamasining 339-son qarori bilan yangi imlo qoidalari tasdiqlangan.
- **2026-yilgi islohot:** 21-Oktabrdagi qonun

2—2026-yildagi qonun va uning mazmuni

- **2.1 Qonunning qabul qilinish jarayoni:**

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Matbuot xabarlariga ko'ra, qonun loyihasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasida 7-iyulda qabul qilinib, Senatga yuborilgan, Senatning 19-yalpi majlisida 10-sentabrda ma'qullangan va 21-oktabrda Prezident tomonidan imzolangan. Qonun «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonunga o'zgartish kiritish haqida bo'lib, O'RQ–1184-son bilan e'lon qilingan

•2.2 Alifbo tarkibidagi o‘zgarishlar:

Qonunga ko'ra, amaldagi alifbo (26 ta harf va uchta harf birikmasi) o'rniga 28 ta harf va bitta tutuq belgisidan iborat alifbo joriy etiladi. Asosiy o'zgarish quyidagi to'rt tovushning ifodalanishida:

Amaldagi yozuv
Yangi yozuv
G' g'
Ğ ğ
O' o'
Ö ö
Sh sh
Ş ş
Ch ch
Ç ç

•2.3 Joriy etish muddatlari:

Matbuot xabarlarida qonunning qabul qilingandan keyin olti oy o'tib kuchga kirishi, 1-sinf darsliklarining 2027-yildan yangi alifboda chop etilishi, qolgan sinflarda darsliklar o'z yangilanish muddatida almashtirilishi va to'liq o'tishning 2031-yilgacha yakunlanishi aytilgan

3—Lingvistik tahlili

•3.1 «Bir tovush — bir harf» tamoyili:

Amaldagi alifboda o'zbek tilining [o'], [g'], [sh], [ch] tovushlari ikki belgi (harf + apostrof yoki harflar birikmasi) bilan ifodalanadi. Yangi alifbo har bir tovushga bitta harf belgilash orqali yozuvni fonetik jihatdan aniqroq qilishni maqsad qilgan [manba: tekshirilsin, UzA]. Bu yondashuv yozuvda uzun so'zlarning qisqarishi, bo'g'in chegarasini aniqlash osonlashishi kabi afzalliklar berishi mumkin.

Bundan tashqari o‘zbek tilida 6 ta unli tovush va turli artikulyatsion xususiyatlarga ega undosh tovushlar mavjud. Amaldagi alifboda ayrim tovushlarning ikki belgi orqali ifodalanishi yozuv va talaffuz o‘rtasida muayyan nomuvofiqliklarni yuzaga keltiradi. Xususan, «sh», «ch» va «ng» kabi harf birikmalari bitta tovushni ifodalashi sababli yozuv jarayonida qo‘shimcha murakkablik tug‘diradi. Bundan tashqari, «ng» birikmasida alohida fonema va ikki tovushning ketma-ket kelishini farqlash muhim hisoblanadi. Menimcha, «Bir tovush — bir harf» tamoyilining joriy etilishi o‘zbek yozuvining fonetik asoslarini mustahkamlash, imlo qoidalarini soddalashtirish va savodxonlikni oshirishga xizmat qiladi. Biroq yangi alifboni shakllantirishda shevalar, o‘zlashma so‘zlar hamda tovushlarning talaffuzdagi o‘zgarishlari ham alohida hisobga olinishi lozim. Shu sababli har bir tovush uchun alohida grafik belgi tanlash ilmiy va amaliy jihatdan puxta asoslanishi kerak.

•3.2. Tutuq belgisi va apostrof masalasi:

O‘zbek tilida tutuq belgisi va apostrofning qo‘llanishi imlo masalalaridagi muhim muammolardan biridir. Tutuq belgisi, asosan, ayrim so‘zlarda tovushlarning to‘g‘ri talaffuz qilinishini ta’minlash va ma’noni farqlash vazifasini bajaradi. Masalan, «a’lo», «ma’no», «san’at» so‘zlarida ushbu belgi talaffuzda tovushlarning ajralishini ko‘rsatadi. «O‘» va «g‘» harflarida esa belgi boshqa vazifani bajarib,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muayyan tovushlarni ifodalashga xizmat qiladi. Natijada bir xil grafik belgining turli vazifalarda ishlatilishi yozuvda chalkashliklar keltirib chiqarishi mumkin. Menimcha, yangi alifbo islohoti jarayonida ushbu ikki vazifani aniq farqlash, tutuq belgisi uchun alohida grafik yechim ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu yozuvning izchilligini oshirib, kompyuterda matn terish va axborot almashish jarayonlarini ham yengillashtiradi.

•3.3 Tarixiy qiyosiy jihatlar:

O‘zbek yozuvi tarixiga nazar tashlasak, 1929-yilda qabul qilingan lotin alifbosida «Ş» va «Ç» kabi maxsus harflardan foydalanilganini ko‘rish mumkin. Ushbu harflar mos ravishda «sh» va «ch» tovushlarini ifodalagan. 1940-yilda kirill yozuviga o‘tilishi natijasida mazkur grafik tizimdan foydalanish to‘xtatilgan. 1993-yilda lotin yozuviga qaytish jarayonida ham «Ö», «Ğ», «Ş» va «Ç» kabi harflar nazarda tutilgan, biroq 1995-yildagi o‘zgartirishlar bilan ular o‘rniga ikki belgili shakllar joriy etilgan. Menimcha, tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, alifbo islohotida faqat harflarning shakliga emas, balki ularning amaliy qulayligi, talaffuzga mosligi va xalq tomonidan o‘zlashtirilishiga ham e’tibor berish zarur. 2026-yilda ushbu harflarning qayta joriy etilishi tarixiy tajribaga qaytish bilan birga, o‘zbek yozuvini zamonaviy texnologiyalarga moslashtirish yo‘lidagi muhim qadam hisoblanadi. Demak, avvalgi tajribalarni chuqur o‘rganish yangi alifboning samarali va barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi.

•3.4. Imlo qoidalariga ta'siri:

Alifbo o'zgarsa, imlo qoidalari ham qayta ko'rilishi kerak bo'ladi, chunki amaldagi imlo 1995-yilgi qarorga asoslangan. Bu jarayonda ko'chirma (transliteratsiya) qoidalari, atoqli otlar va o'zlashma so'zlar yozilishi alohida masala bo'ladi.

4. Ijtimoiy va amaliy jihatlar:

4.1 Ta’lim tizimi:

Ta'lim va ilm-fan vazirligi qonun ijrosini ta'minlash bo'yicha yig'ilish o'tkazgani va unda ta'lim tizimi, yoshlar savodxonligi hamda raqamli muhit ko'rib chiqilgani haqida xabar berilgan. Maktab darsliklarini bosqichma-bosqich yangilash, o‘qituvchilarni maxsus kurslarda tayyorlash va o‘tish davrida ikki alifboning amalda parallel qo‘llanishiga yo‘l qo‘yish aholining savodxonligini saqlash hamda islohotning muvaffaqiyatli amalga oshishida eng muhim amaliy qadamdir.

4.2 Avlodlar o‘rtasidagi farq:

Matbuotda bildirilgan tashvishlardan biri: 1996-yilgacha kirill yozuvida o'qiganlar lotinni to'liq o'zlashtira olmagani kabi, amaldagi lotin alifbosida o'qiganlar yangi alifboga ko'nikishda qiyinchilik sezishi mumkin. Shu bois uch avlod (kirill, 1990-yillardagi lotin va yangi alifbo) yozuvlarining parallel mavjudligi muammosi paydo bo'ladi.

4.3 Raqamli muhit:

Qonunning maqsadlaridan biri o'zbek tilining zamonaviy axborot texnologiyalarida qo'llanish imkoniyatlarini kengaytirishdir. Shuningdek, bu o‘zgarish davlat idoralari hujjat almashinuvi, rasmiy veb-saytlar hamda elektron darsliklarni yagona standartga o‘tkazishda muhim qadam bo‘lib, o‘zbek tilining internet makonidagi mavqeini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

•O'zbek yozuvi tarixida alifbo bir necha marta almashgan; 2026-yilgi qonun lotin asosidagi alifboni to'rt harf bo'yicha o'zgartiradi.

•Yangi alifbo «bir tovush — bir harf» tamoyiliga yaqinlashishni maqsad qiladi, lekin imlo va ko'chirma qoidalari alohida qayta ishlanishi kerak.

•Joriy etish ta'lim, avlodlararo o'tish va raqamli muhitda aniq reja talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. •[O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida (o'zgartirish kiritilgan tahriri). lex.uz]
2. •[2026-yil 21-oktabrdagi qonun, O'RQ–1184-son. lex.uz]
3. •[Vazirlar Mahkamasining 1995-yilgi 339-son qarori (imlo qoidalari). lex.uz]
4. •[Muallif. O'zbek yozuvi tarixi haqida ilmiy ish]
5. •[Muallif. Alifbo islohoti va til siyosati haqida ilmiy maqola]

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.